

*BUDAPEST
RÉGISÉGEI*

XXXIV.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST
RÉGISÉGEI

XXXIV.

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a Magyar

*Tudományos Akadémia
támogatásával készült*

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

*BENCZE ZOLTÁN
BODÓ SÁNDOR
ENDRŐDI ANNA
ZSIDI PAULA*

SZERKESZTETTE

ZSIDI PAULA, HANNY ERZSÉBET

MUNKATÁRS

SZU ANNAMÁRIA

NÉMET NYELVI LEKTORÁLÁS

SASKIA KLAASSEN NÄGELI

HU – ISSN 0133–1892

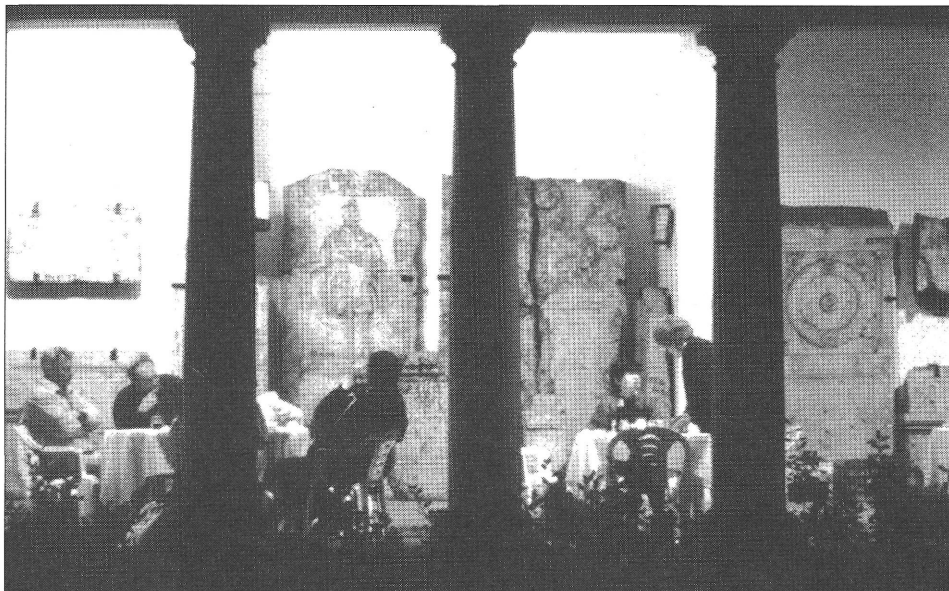
© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2001

FELELŐS KIADÓ

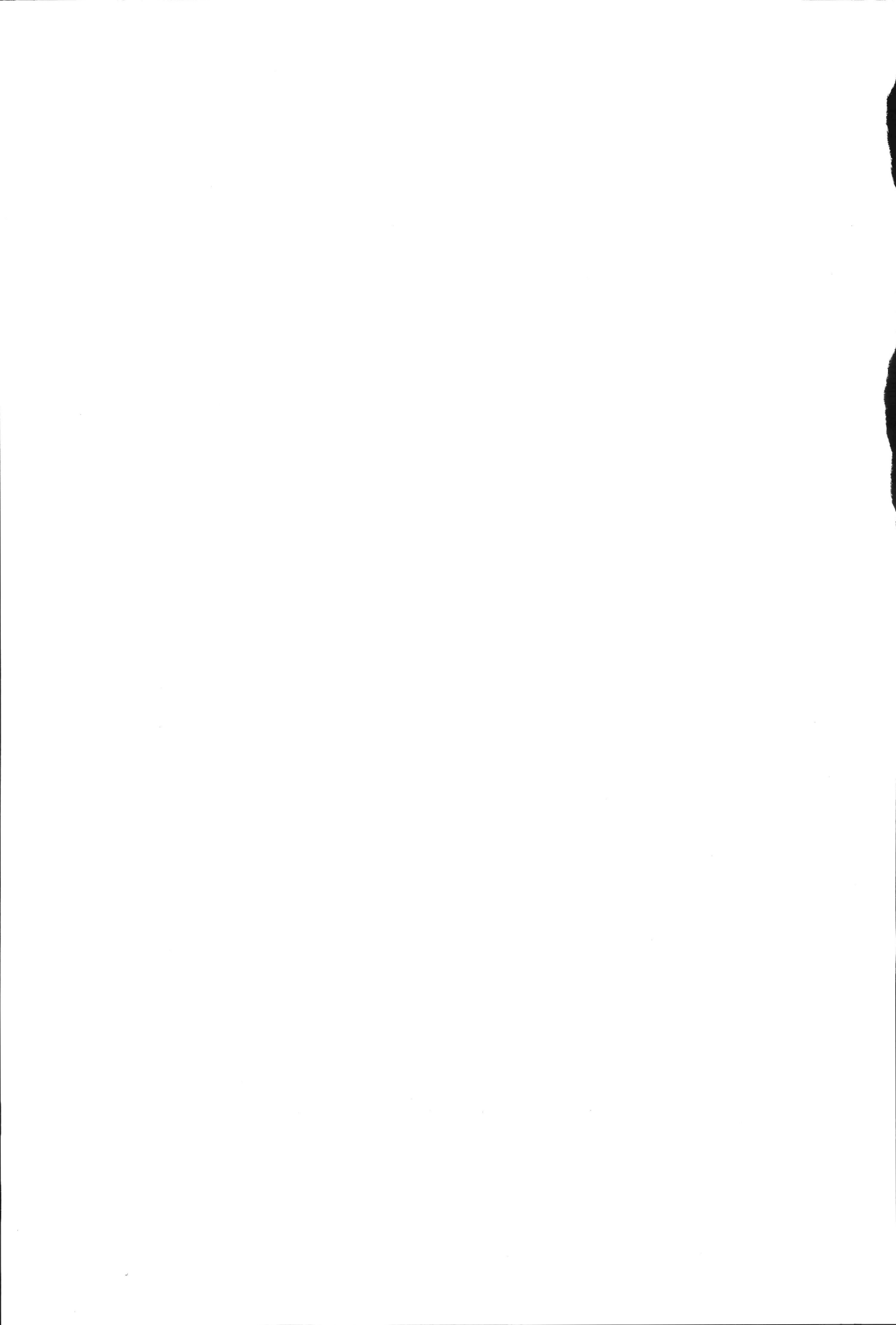
BODÓ SÁNDOR FŐIGAZGATÓ

*AKTEN DES 6. INTERNATIONALEN KOLLOQUIUMS ÜBER
PROBLEME DES PROVINZIALRÖMISCHEN KUNSTSCHAFFENS
HISTORISCHES MUSEUM DER STADT BUDAPEST,
11-16. MAI 1999
AQUINCUM*

*6. NEMZETKÖZI KOLLOKVIUM A RÓMAI KORI
PROVINCIÁLIS MŰVÉSZETRŐL
BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM,
1999. MÁJUS 11-16.
AQUINCUM*

(Fotó: O. Harl)

INHALT – TARTALOMJEGYZÉK

AKTEN DES 6. INTERNATIONALEN KOLLOQUIUMS ÜBER PROBLEME DES PROVINZIAL-RÖMISCHEN KUNSTSCHAFFENS, BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 1999. AQUINCUM

6. NEMZETKÖZI KOLLOKVIUM A RÓMAI KORI PROVINCIÁLIS MŰVÉSZETRŐL, BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 1999. AQUINCUM

PÓCZY KLÁRA: AZ AQUINCUMI KÖEMLÉKEK GYŰJTÉSÉRŐL 7

KLÁRA PÓCZY: DIE ANFÄNGE DES SAMMELNS RÖMISCHER STEINDENKMÄLER IN STADTBEREICH VON BUDAPEST 10

STUDIEN – TANULMÁNYOK

JÓZSEF BESZÉDES: DEPICTIONS OF AN EARLY PORTRAITTYPE OF EMPEROR NERO ON SOME GRAVESTONES FROM PANNONIA 17

LÁSZLÓ BORHY: NEUES ZUR TÄTIGKEIT UND ZU DEN VORBILDERN DER (KOMÁROM/SZÓNY MODERNEN FÄLSCHERWERKSTATT IN BRIGETIO , UNGARN). 29

TERÉZIA BUÓCZ: EIN GEFÄß AUS DEM DIONYSISCHEN KREIS 39

BOJAN DJURIĆ: PRODUCTION OF MARBLE SARCOPHAGI IN POETOVIO. 47

PIORT DYCZEK: AN IMPERIAL MARBLE HEAD FROM NOVAE (MOESIA INFERIOR). 63

LÁSZLÓ KICSIS: DIE SÜDOSTECKE DES LEGIONSLAGERS VON AQUINCUM AUS DEM 2.–3. JAHRHUNDERT UND DER DARAN ANGRENZENDE MAUERABSCHNITT DER SPÄTRÖMISCHEN FESTUNG (BERICHT). 71

CHRISTINE ERTEL: SPOLIEN AUS DER MAUER DES SPÄTRÖMISCHEN LEGIONSLAGERS VON AQUINCUM. FRAGMENTE VON GRABALTÄREN OHNE INSCRIFT IM AQUINCUM MUSEUM 79

ANNAMÁRIA R. FACSÁDY: UNE STÈLE FUNÉRAIRE RÉCEMMENT TROUVÉE À AQUINCUM. 105

TAMÁS GESZTELYI: SPÄTRÖMISCHE GEMMENFUNDE IN PANNONIEN 109

PÉTER GRÓF – DÁNIEL GRÓH: THE WATCHTOWER OF VISEGRÁD–LEPENCE 117

BERNHARD HEBERT: NEUE RÖMERSTEINE AUS DER OSTSTEIERMARK 123

MELINDA KABA: THERMAE MAIORES IN AQUINCUM 135

KATALIN KÉRDŐ – KLÁRA PÓCZY – PAULA ZSIDI: EINE FRAGLICHE MARMORSTATUE AUS AQUINCUM 147

<i>LÁSZLÓ KOCSIS: A RECENT STONE STATUE FRAGMENT FROM THE TERRITORY OF THE 2ND–3RD CENTURY LEGIONARY FORTRESS OF AQUINCUM . . . . .</i>	157
<i>GABRIELLE KREMER: GRABBAUTEN DES AEDICULATYPUS IN NORICUM. . . . .</i>	163
<i>MARION MATTERN: GÖTTERVEREHRUNG IM RÖMISCHEN HESSEN – BESONDERHEITEN UND REGIONALE EINFLÜSSE IM SPIEGEL DER STEINDENKMÄLER . . . . .</i>	177
<i>MARTIN MOSSER: ZWEI STEINWÄNDE EINER GRABANLAGE IM MUSEUM BRUCK AN DER LEITHA/NIEDERÖSTERREICH . . . . .</i>	189
<i>MIHÁLY NAGY: A FEMALE STATUE IN THE HUNGARIAN NATIONAL MUSEUM . . . . .</i>	195
<i>ERWIN POCHMARSKI: ZUR IKONOGRAPHIE UND CHRONOLOGIE DER RÖMISCHEN SARKOPHAGE AUS BRIGETIO . . . . .</i>	201
<i>JUTTA RONKE: EINE FREIERMORD–SZENE IN RAETIEN? . . . . .</i>	223
<i>MIRJANA SANADER: ERSTE ARCHÄOLOGISCHE AUSGRABUNGEN IM LEGIONSLAGER TILURIUM . . . . .</i>	235
<i>KRISZTINA SZIRMAI: A NEW TOMBSTONE FROM AQUINCUM A NEW DATA TO LATE ROMAN GRAVESTONES IN AQUINCUM . . . . .</i>	241
<i>MOJCA VOMER GOJKOVIĆ: NEUENTDECKUNGEN DER RÖMISCHEN ARCHITEKTUR IN POETOVIO . . . . .</i>	245

KURZREFERATE – JELENTÉSEK

<i>ORTOLF HARL: GRABBEZIRKE RÖMISCHER FAMILIEN IN PANNONIEN. . . . .</i>	255
<i>SYLVIA KOPP: SCHUTZBAUTEN IN ÖSTERREICH. SCHUTZBAU FÜR DIE AUSGRABUNG DER BISCHOFSKIRCHE IN TEURNIA AUF DEM HOLZBERG IN KÄRNTEN/ÖSTERREICH. . . . .</i>	257
<i>ÖSSZEGZÉS – ZUSAMMENFASSUNG . . . . .</i>	261
<i>PROGRAMM DES KOLLOQUIUMS. . . . .</i>	265
<i>TEILNEHMERLISTE. . . . .</i>	269
<i>ABKÜRZUNGEN . . . . .</i>	273

AZ AQUINCUMI KŐEMLÉKEK GYŰJTÉSÉRŐL

A 9. század végén a „honfoglaló” magyarok Aquincum hagyatékaként még összefüggő városrészt találtak a mai Óbudán. S, hogy a korabeli krónikák hitelt érdemlőek, azt mindenek előtt az 1970–1999 közötti régészeti ásatások eredményei bizonyítják: feltárták a kora-középkorban még használt, kijavított ókori építményeket. Valóságértéküket az Óbudáról készült 18–19. századi városképek is megerősítik, amelyeken a monumentális ókori várfal maradványai, a többemeletes épületek romjai, az aquaeductus és amfiteátrum falai mellett eltörpülő földszintes házsorok látszanak: utóbbiak a városképek készültkori „modern” városra utalnak.¹

Római kori kőemlékek mégis első ízben Róma városában díszítettek magyar tulajdonban lévő templomot. 1001. január 1-én, I. István magyar király a koronázásakor a pápától az Örök Városban kis templomot kapott a Vatikánban Szent Péter bazilikája déli fala mellett. A templom neve ekkor S. Stefano minoris volt, a protomártír István tiszteletére. A 11. században, 1083-ban István magyar király szentté avatása után, a magyar szent kultushelyévé vált ugyanez a templom, s neve S. Stefano ungherese-re változott. S mindegyik miatt emlékezünk? A Vatikánban lévő magyar templom három hajóját római kori korinthoszi oszlopok választották el. Feljegyzés készült róla, hogy 1776-ban a bazilikához új sekrestyét emeltek, ezért szükség volt a S. Stefano ungherese helyére. Lebontották a 8. (?) századi templomot. A magyar király kultuszát áthelyezték a Celiuson lévő, – magyar pálosok lakta – S. Stefano Rotondoba, s ott új kápolnát emeltek Szent István kultusza részére. Ugyanakkor a Vatikánban lévő lebontott S. Stefano ungherese templomból kiemelték a római császárkorból származó porphyroszlopokat. A nyolc közül egy eltört, hetet az új sekrestyébe emeltek be. Négy oszlop ma a Szent Péter Bazilika belső terében, a sekrestye belépőjében látható.² Az oszlopok korábbi története, vagyis a későcsászárkori, feltehetően még I. Constantinus-i elhelyezésük, a Nagy Károly-féle további felhasználásuk, majd a 10–11. század fordulóján a magyar templombeli használatuk mára feledésbe ment.

István király nevéhez fűződik hazai földön is egy híressé vált római kori kőemlék: *Szent István király koporsójáról* van szó. Aquincumi kőfaragó műhelyből való, melynek „pogány” díszait sürgős munkával a keresztény királyhoz illő szimbólumokká változtatták: az előlapon a két fáklyát tartó Attis figurát két életfávé faragták át, a Victoriák – az oldallapokon – lebegő angyalokká minősültek. Ebben a márvány koporsóban szállították a király tetemét Székesfehérvárra, az

Árpád házi királyok temetkezési helyére.³ (Az eredeti koporsó ma ott tekinthető meg.)

Az István alapítású első prépostsági templomok közé tartozik az óbudai is. Építését feltehetően utódai kezdték és fejezték be a 11. században. Az óbudai Fő téren lokalizálták e templom maradványait, amelynek visszabontott falai között (vagyis a 13. századi átépítéskor megnagyobbított templom padlója alatti szinten) ugyancsak római oszlopok töredékeit találták,⁴ ami azért sem meglepő, hiszen a koraközépkori templom falai is római templom falait folytatják.

Voltaképpen ugyanezt a jelenséget figyelték meg valamennyi óbudai középkori templomnál: ókeresztény templomok közvetlen folytatásának tekinthetők. Csupán két példát emelünk ki ezek közül; ezek már szorosán témánkhoz kapcsolódnak.

A 13. században *Ferences templom és kolostor* létesült az akkori városfalon kívül (vagyis a 330-as években emelt későcsászárkori erőd falán kívül), annak nyugati kapuja szomszédságában. Az egykor ókeresztény templom (4–5. századi bazilika) korinthoszi oszlop sorát, padlóját, párkánydíszait, ajtó- és ablakkereteit, megtalálták. Legalábbis erre utal a török korban elbontott épület omladékának a kőanyaga. A legérdekesebb – és legjelentősebb – *egy mészkőből készült szoborfej*: a templom szomszédságában az ókorban feltehetően Jupiter ábrázolás vagy császárportré lehetett. A 13. században a templom részére átfaragják a portrét: így most Krisztust, vagy talán Szent Ferencet ábrázolja.⁵

Közel évszázaddal későbbi Óbudán a várfal déli kapuján kívül álló Klarissza templom és kolostor. A 14. századi változatában – a Ferences templomhoz hasonlóan – itt is közvetlenül egy 4. századi ókeresztény templom-együttest használtak fel az új céljára. A középkori templom és kolostor későbbi bővítése kapcsán keletkezett bontás, betöltés, planírozás rétegében itt is megőrződtek az ókori oszlopok, párkányok, épületfaragványok töredékei, s egy átfaragott szobor-torzó maradványa.⁶

A 13. század második felében, még a tatárjárás után az uralkodó elrendeli, hogy a királyi központok a síkságnál jobban védhető magaslatokra kerüljenek. Ekkor épül Buda vára a mai Várhegyen (addig az írott dokumentumok szerint az óbudai erőd neve volt Budavár). A várhegyen királyi kőfaragó-műhely dolgozott az új palota számára, s ekkor az Óbudán még mindig nagy számban szerte heverő ókori – aquincumi – kőemlékek közül néhány jellegzetes példányt szállítanak fel a Várba: mintául szolgálnak az „új”-hoz, s itt másolják ezeket. Különösen kedveltek az ún. *koszorús kövek*,⁷ amelyek már a 15. századba, a Renaissance-ba jelentenek átmenetet.

Aquincum emlékeinek tudatos gyűjtése Mátyás király idejében már nyilvánvaló. Egyik humanista tudósa, az Észak-Itáliából érkezett, s Mantegna köréhez tartozott. Felice Feliciano azt a megbízást kapta az uralkodótól, hogy a kor divatjához méltó római régészeti gyűjteményt állítson össze a Várhegyen lévő új palotaszárnyában. Az „*Antiquus*” néven szereplő tudós, Mátyás király (1457–1490) híressé vált könyvtárának előterében helyezte el a főként római pénzekből, kis bronzokból, feliratos emlékekből és néhány ókori szoborból álló gyűjteményt.⁸ Valamennyi darabról részletes, méretekkel ellátott leírást készített a katalógus számára. Egy márvány *Nympha-szobor* még verse is ihlette kora egyik költőjét.

A 17. század végén, amikor Magyarország törökök által megszállt középső és déli része felszabadul az elnyomástól, a Bécsi Udvari Kamara megbízta Marsigli hadmérnököt, készítse el a százötven év alatt elszenvedett károk felmérését, vagyis rögzítse a valós helyzetet. Az így keletkezett dokumentáció felbecsülhetetlen jelentőségű, s a római kori kutatások szempontjából máig forrásként használható. Az adatokból ugyanis kitűnik, hogy az ország valamennyi részében római kori monumentális építmények vészelték át még mindig legjobban a számtalan harcnak, csatározásnak, ostromnak kitett városok épületállományát. Marsigli gróf felmérésein, *Aquincum térségében* is a fix pontok a „rég ókori építmények romjai”.⁹ Visszamérve jelenleg is pontosságról, megbízhatóságról tanúskodnak. Az épületmaradványok mellett a műszaki alakulat néhány érdekes emlékre is felfigyelt,¹⁰ s ezeket is lajstromozta. A 10 kötetes *mű* 1726-ban több nyelven jelent meg.

A római emlékek tudatos gyűjtésében, feltérképezésében a 18. század több okból is kimagaslót teljesített. Az egyik ok: a török megszállású, illetve harcok sújtotta települések többségében felgyűjtötták a templomokat. Az újjáépítés mindenekelőtt a Rómát járt magas rangú egyházi férfiak, illetve vagyonos püspökök nevéhez fűződik. Valamennyien a collegium Romanum, vagy még inkább a collegium Germanicum–Hungaricum lakói voltak hosszú éveken át. S az akkoriban nagy lendülettel újjáépülő *Urbs* barokk stílusáért lelkesedtek. Ezt tükrözik Vác, Eger, Pápa, Szombathely, stb. székesegyházai, plébániatemplomai. Ezekhez az építkezésekhez ugyanakkor a környékről, – vagy még messzebről – szállított római kori szobrok is felhasználták. Aquincum számos kvalitásos emléke a Duna balparti Vác püspökségét díszíti (*Migazzi gyűjtemény*).¹¹

A 18. századi gyűjtés másik – bennünket most közelebbről érintő – rugója az itáliai, Pompeji, Herculaneum, Róma ókori ásatásainak mind szélesebb körű hatása. A példán felbuzdulva e téren is Rómát járt papok kezdik el a tudományos értékű és célú kutatásokat Pannoniában. Az élre Schönvisner neve kívánkozik: előbb Aquincumban, majd Savariában folytat régészeti feltárásokat. És, ami még emeli teljesítményét, a kiásott romokat „védőépület”-ben meg is őrzi az utókor számára... Az ásatásokról készült latin

nyelvű publikációi ma is használhatók, lényegre törő leírásait példamutatónak is nevezhetjük. Óbudán, Aquincum városa helyén, Schönvisner több emléket gyűjt, leír, sőt lerajzoltat. Köztük a Folyóvizet megtestesítő istenség és három nympa alakjával díszített reliefet. Az ókori felirat szövege szerint az aquincumi forum egyik díszkútját ékesítette a relief.¹² Az aquincumi emlékek gyűjtése, azonosítása, leírása a 19. században felgyorsult. Egyik oka a Széchenyi Ferenc által alapított Magyar Nemzeti Múzeum 1802-ben,¹³ amelynek kőtárát a század végéig folyamatosan gyarapítják az aquincumi lelőhelyű feliratok, reliefek és szobrok. Amikor 1863-ban megjelent Römer–Desjardins szerkesztésében a Magyar Nemzeti Múzeum emlékkatalógusa, az előszóban Römer kiemeli e gyűjtemény fő érdemét, miszerint többségében egyetlen római város hagyatékát, Aquincumot képviseli. Ennek a városnak hétköznapjairól–ünnepnapjairól tudósít a többrészt faragványt tartalmazó gyűjtemény.¹⁴

Még az 1860-as években a feliratok és szobrok legkiválóbb darabjai „külföldre utaztak”. A Párizsi Világkiállításon a magyar bemutatóteremben nagy érdeklődést váltottak ki. Römer Flóris francia nyelvű katalógusának szövege magyarázta a régészeti anyagot.¹⁵

Ebben az időben már mind erőteljesebb szervezéssel készítették elő, Römer nyomán Hampel, Torma és Kuzsinszky egy önálló Aquincumi Múzeum alapítását. Az álom 1894-re valósult meg: a megnyitóról és a kiállításról készült korabeli rajzok néhány – a jelenlegi kiállításon is szereplő – szobor képét is mutatják.¹⁶

A 20. század folyamán az állandósult „leletmentések”, háborús pusztításokat követő többszöri újjáépítéshez kapcsolódó régészeti ásatások nyomán az aquincumi szoborgyűjtemény, a „portrék” száma is megsokasodott. Ez a tény indokolja a jelenlegi, a provinciális művészetről szóló konferencia témaválasztását. E sorok írójának be kell vallania, első hallásra bizony megrökönyödött a „fiatalok” bátorságán. Hiszen pontosan a római kori szoborfejek sorsa a legmostohább már több mint másfél évezrede. Először a későcsászárságban buzgó keresztények zúzták össze a „pogány”-nak ítélt képmásokat. Ez magyarázta, hogy alig van néhány római kori szobor egész Pannoniában, amely épségben került volna elő.¹⁷ Ezer évvel később, a Renaissance idején, az antik szobrok gyűjtői hurcolták el eredeti helyükről a szobor torzókat és fejeket.¹⁸ Majd a romantika idején, híres kertek „műromjai”-ba építették be őket. Ma a divatosá vált műgyűjtés mohó kereskedelmi szellemei ellenében szorulnak védelemre.¹⁹

Aquincum emlékeit, s köztük a portrékat, a szoborfejeket, két helyszínen őrizzük: a Magyar Nemzeti Múzeumban, amelynek látványosan berendezett „új” kőtárában és a belső folyosóján tanulmányozhatók.²⁰ Az *Aquincumi Múzeumban* a 20. század elején kialakított „lapidarium”-ban, és a század közepén kiépített „keleti” kőtárában, valamint a múzeum kiállításán találkozhatnak a Szirmai Krisztina által katalógusban összeállított műalkotásokkal.²¹

JEGYZETEK

1. PÓCZY 1983. 335–352; PÓCZY 1996.
2. FRAKNÓI 1893. 170–195.; az oszlopok fotója: PÓCZY 2000. 63.
3. GYÖRFFY 1977a. 385, 73–75 képek
4. DERCSÉNYI 1943. 257–293.; BERTALANNÉ 1973. 393–398; GYÖRFFY 1997b. 86–87, 6. ábra
5. ALTMANN–SZIRMAI 1976. 233–248.
6. BERTALANNÉ 1976. 31–42, különösen 33–35.
7. GEREVICH 1973. 308, 145. kép, 263–264 jegyzetek
8. RITÓÓK–SZALAY 1983. Felice Feliciano szerepéről Mátyás király udvarában
9. RÓMER 1862. 2, 10–11. ábrák
10. 10 MARSIGLI 1726. 2. köt. 2. kép; RÓMER 1958. 69 ff.
11. MILLER 1761; GÁBORI 1964. 311–314.
12. SCHÖNVISNER 1778. III. tábla.
13. HAMPEL 1864. 47; HAMPEL 1871. 161 ff.
14. RÓMER 1870. 10; RÓMER–DESJARDINS 1873.
15. RÓMER 1867.
16. KAISER–PÓCZY 1985. 24., 24. kép; PÓCZY 1998. 219 ff.
17. Erről a birodalomszerte kialakult jelenségről legutóbb MERKLBACH 1998. 248–250.
18. KAISER–PÓCZY 1985. 11.
19. PÓCZY 1970. 179–194.
20. A Magyar Nemzeti Múzeum 1996-ban újjarendezett kőtárának aquincumi lelőhelyű köemlékeiről korábban: FERRI 1933.; PAVAN 1985.
21. SZIRMAI 1999.; NÉMETH 1999.

IRODALOM

- ALTMANN–SZIRMAI 1976 = ALTMANN J. – SZIRMAI K.: Előzetes jelentés a Ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római épületcsopotról. *BudRég* 24. (1976), p. 233–248.
- BERTALANNÉ 1973 = BERTALAN Vilmosné: A Fő téren feltárt középkori maradványok (Előzetes ásatási jelentés). *BudRég* 23. (1973), p. 393–398.
- BERTALANNÉ 1976 = BERTALAN Vilmosné: A középkori ásatások–kutatások története 1850–1975 között. *BudRég* 24. (1976), p. 31–42.
- DERCSÉNYI 1943 = DERCSÉNYI D.: Királyi kőfaragó műhely a XI. században Budán. *BudRég* 13. (1943), p. 257–293.
- FERRI 1985 = FERRI, S.: *L'arte romana sul Danubio*. Milano, 1933.
- FRAKNÓI 1893 = FRAKNÓI V.: A Szent Istvántól Rómában alapított zarándokház. *Katolikus Szemle* (1893), p. 170–195.
- GÁBORI 1964 = GÁBORI M.: Egy 200 éves adat a Budapest régiségeiről. *BudRég* 21. (1964), p. 311–314.
- GEREVICH 1973 = GEREVICH L.: Budapest művészete a későbbi középkorban. In: *Budapest története*. Bp. 1973. p.
- GYÖRFFY 1977a = GYÖRFFY Gy.: István király és műve. Bp. 1977.
- GYÖRFFY 1997b = GYÖRFFY Gy.: *Pest–Buda kialakulása*. Bp. 1997.
- HAMPEL 1864 = HAMPEL J. tudósítása a 273 aquincumi köemlék kiállításáról és lajstromozásáról a Magyar Nemzeti Múzeumban: *ArchKözl* 3. (1864), p. 47 ff.
- HAMPEL 1871 = HAMPEL J. tudósítása a 273 aquincumi köemlék kiállításáról és lajstromozásáról a Magyar Nemzeti Múzeumban. *ArchKözl* 8. (1871), p. 161 ff.
- KAISER–PÓCZY 1985 = KAISER A. – PÓCZY K.: *Budapest római öröksége*. Bp. 1985.
- MARSIGLI 1726 = MARSIGLI, L.: *Danubius Pannonico–Mysicus...* Bologna, 1726.
- MERKLBACH 1998 = MERKLBACH, R.: *Mithras. Ein Persisch–Römischer Mysterienkult*. Wiesbaden, 1998.
- MILLER 1761 = MILLER, J. E. F.: *Epitome vicissitudinum ... de Libera Regia ac Metropolitana Urbe Budensi*, 1761.
- NÉMETH 1999 = NÉMETH M.: *Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában*. Bp. 1999.
- PAVAN 1985 = PAVAN M.: *Pannonia tra l'Occidente e l'Oriente*. Udine, 1985.
- PÓCZY 1966 = PÓCZY K.: Mit talált Árpád fejedelem 896-ban „Attila városából” Óbudán? Bp. 1996.
- PÓCZY 1970 = PÓCZY K.: Római kori műemlékek védelme Magyarországon. *Műemlékvédelem* 14. (1970), p. 179–194.
- PÓCZY 1983 = PÓCZY K.: Mit használhatott fel Aquincum településszerkezetéből a középkori Óbuda? *Építés–Építészettudomány* 15. (1983), p. 335–352.
- PÓCZY 1998 = PÓCZY, K.: Crucial stages in Aquincum, development after the founding of the Museum. In: *The Roman Town in a Modern City* (ed. Németh M.) Bp. 1998. p. 219 ff.
- PÓCZY 2000 = *A magyarok ezer esztendeje Rómában*. (szerk. Póczy K., fényképek Szelényi K.) Bp. 2000.
- RITÓÓK–SZALAY = RITÓÓKNÉ–SZALAY Á.: „Nympha super ripam Danuvii.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 87. (1983), p. 67–74.
- RÓMER–DESJARDINS 1873 = RÓMER F. – DESJARDINS, E.: *A Magyar Nemzeti Múzeum feliratos emlékei*. Bp. 1873.
- RÓMER 1862 = RÓMER F.: *A Magyarország területén Pannoniában fennmaradt néhány római vámról*. *ArchKözl* 3. (1863), p. 35–53.
- RÓMER 1867 = RÓMER, F.: *Catalogue spécial du Royaume de Hongrie*. Paris, 1867.
- RÓMER 1870 = RÓMER F.: *Képes kalauz a Magyar Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárában*. Bp. 1870.
- RÓMER 1958 = RÓMER F.: *Jegyzőkönyvek*. (Ed.: Erdélyi G.) *Dolgozatok* 1. (1958), p. 69 ff.
- SCHÖNVISNER 1778 = SCHÖNVISNER, I.: *De ruderibus Laconici Caldarique Romani...* Buda, 1778.
- SZIRMAI 1999 = SZIRMAI, K.: *Kaiserzeitliche Porträts aus Aquincum*. Bp. 1999.